Demeter Éva

A húsvéti tojás: adomány és ajándéktárgy

Bevezetés

A húsvéti tojás ajándéktárgyként szerepel a tavaszi ünnepkörben. A hagyományos népi kultúrában a locsolóknak járt hímes/festett tojás; ajándékozták gyermekeknek, kiváltképpen keresztszülők a keresztgyermekeiknek; a fiatalok körében az azonos neműek barátságkötését megerősítő csereajándék és párhuzamosan szerelmi ajándék volt; a feudalizmus korában pedig a kötelező szolgáltatások közé sorolták. De húsvétkor adományként más élelmiszerek mellett tojást kaptak bizonyos társadalmi rétegek (szegények) és egyes etnikai csoportok (cigányok). Jelen tanulmányban a húsvéti tojás ajándék és adomány funkcióit vizsgálom. Magyar vonatkozásban a húsvéti tojással kapcsolatos gazdag bibliográfiából a két legfontosabbat említem meg, amelyek kitérnek a funkcióvizsgálatra is. Az egyik Györgyi Erzsébet díszítményértelmezési és rendszerezési kísérlete (Györgyi 1974), a másik Szabó Lászlónak a beregi Tiszahát húsvéti szokásaiból kiinduló funkcióvizsgálata (Szabó 1963). A tojások ajándékozásának helyét az egyéb ajándékozási alkalmak rendjében nehéz megállapítani, hiszen az ezekkel foglalkozó tanulmányok száma igen csekély. Annak ellenére, hogy Benkő Éva 1982-ben megjelent írásában megfogalmazza az igényt az ajándékozást teljes körben feldolgozó mű iránt, ilyen tárgyú összefoglaló kötet azóta sem jelent meg. Olvasható viszont magyarul is Marcel Maussnak *Az ajándékcsere formája és értelme az archaikus társadalmakban* c. tanulmánya, amely elméleti síkra vetíti a természetközeli népek ajándékozási rítusainak elemzéséből adódó következtetéseket.

A Mauss által felvetett kérdések a fent említett tanulmányban: a jognak és az érdeknek milyen szabálya írja elő az archaikus társadalmakban, hogy a kapott ajándékot kötelező viszonozni? Milyen erő rejlik az odaajándékozott dologban, ami a megajándékozottat arra készteti, hogy viszonozza? Régészeti jellegű következtetésekre jut a szerző a jelen társadalmak emberi tranzakcióinak természetére vonatkozóan. A tanulmány az ajándéknak az archaikus társadalmakban betöltött szerepét vizsgálja, az általa bevezetett fogalmak nem tehetők át a paraszti társadalmakban végzett kutatások elméletére, de több szempontból is rávilágítanak az értelmezés lehetséges dimenzióira. Ezért támaszkodtam Mauss elméleti fejtegetéseire, annak megértése

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

érdekében, hogy miért ajándékozzák a tojást húsvétkor, miért annak adják, akinek. A két legfontosabb fogalmat azonban az érthetőség kedvéért ismertetem. A *totális szolgáltatások rendszere*: önkéntesnek mutatkozó adományokban és ajándékokban testet öltő szolgáltatások és ellenszolgáltatások rendszere – ausztráliai és észak-amerikai törzsek egy-egy frátriájánál található meg –, amelyek a háborúskodás kitörésének veszélye mellett szigorúan kötelezőek. Nemcsak dolgok, hanem lakomák, rítusok, katonai szolgálattételek, asszonyok, gyermekek cserélődnek. A javak körforgása egyik eleme az általánosabb és tartósabb szerződésnek (i. m. 201.). A másik fogalom a *potlecs*, azaz a vetekedő típusú totális szolgáltatások, amelyekre jellemző a rivalizálás és a felhalmozott javak fényűző megsemmisítése – Észak-Amerika bizonyos vidékein élő törzseknél, Melanéziában és Pápua Új-Guineában található meg (i. m. 203.). A potlecseknek az embereken, a dolgokon, a halottak lelkén kívül a természetre is hatásuk van. A potlecs eredményezi a javak bőségét (Mauss 2000. 216.). A magyar szólások és közmondások is tükrözik Mauss elméletét, miszerint az ajándékot viszonozni kell: Ajándék ajándékot kíván, ajándékelfogadás szabadságeladás (O. Nagy 1976. 37–38.).

A magyar vonatkozású, ajándékozással kapcsolatos tanulmányok közül elsősorban azokra támaszkodhattam, amelyek a szerelmi ajándékokat taglalták. Kós Károly *Szerelem és halál a szilágysági népművészetben* c. tanulmányában megállapítja, hogy az életkorokhoz kapcsolódó tárgyak a technikai fejlődés ellenére jobban megőrizték a régi hagyományokat. A szerelmi ajándéktárgyakat az ajándékozás alkalmainak sorrendjében mutatja be. A szerelmi ajándékokról K. Csilléry Klára írt összefoglaló tanulmányt; a legújabb ilyen tárgyú tanulmány pedig Bojana Rogelj Skafaré, aki a szlovén kultúrában vizsgálja a szerelmi ajándékokat.

Mauss megjegyzi, hogy az általa használt fogalmak – présent, cadeau, don – nem teljesen pontosak. A halottért adott adományokra azonban a magyar nyelvben sem találunk szót. Nem különült el precízen az *ajándék*, *adomány*, *alamizsna* szavak jelentése. Az ajándékok két csoportját különíthetjük el annak alapján, hogy közvetlenül vagy közvetetten viszonozzák-e azokat valamilyen tárggyal, vagy más módon. Az adomány szót olyan ajándékok jelölésére használjuk, amelyeket az adományozónak közvetlenül nem viszonoznak, pl. az egyházi adományok. Az alamizsna a közvetve viszonzott adományok olyan fajtája, amelyet a szegények kapnak. A román *a pomeni* ige 'emlegetést, emlékezést' jelent, a halottnak szánt étel- és italáldozat elfogyasztásakor emlékeznek a halottra, a nevét emlegetik. Az *a pomeni* igének a származéka a *pomană* szó, ami a halottért adott adományt jelenti, nemcsak az ételt, hanem a textíliákat, egyéb tárgyakat is.

A szegényeknek adott, de a halottaknak szánt ajándékok a közvetve viszonzott ajándékokhoz tartoznak, amelyeket végső soron a halottak szellemei viszonoznak, mégpedig olyan módon, hogy egyrészt nem háborgatják az élőket, másrészt elősegítik a termékenységet.

A halottakért adott adományok

A görögkeleti és a görög katolikus vallási közösségek szokásrendszerében számos periodikusan ismétlődő egyéni rítusra és ciklikus közösségi halotti ünnepre kerül sor, amelyeknek célja a halottaknak hozott áldozat. Tekintettel arra, hogy a tanulmány fókuszában a húsvéti tojás adományszerepe áll, csupán a húsvéti szokáskörbe beépült *halotti áldozatokra* térünk ki.

A tojásnak/írott tojásnak a halottkultuszban betöltött szerepét a sírokban talált tojásmaradványok igazolják (Móra 1932. 61–62.). Ilyen adat nemcsak a régészetnek köszönhetően ismert, hanem a szokásról magáról is található adat a néprajzi szakirodalomban: Oroszországban a húsvétkor elhunytnak a kezébe egy tojást tesznek (A. Yermoloffot idézi Samurcaş 1907. 141.).

A szakirodalom ezt szem előtt tartja és az értelmezés az ételfunkción kívül az újjászületés szimbolikájára is kitér. Elsikkad azonban az a tény, hogy a halottakról való utógondoskodásban, azaz a holt lelkekről való gondoskodásban továbbra is szerepe van a tojásnak, nem szűnik meg a holttest mellé történő sírba tétellel. Györgyi Erzsébet utal arra, hogy mind a szláv népeknél, mind az ortodox-görögkeleti népeknél ma is fontos szerepe van a tojásnak a halottkultuszban, tehát eleven ez a funkció (Györgyi 1974. 62, 75.). Ez a továbbélő funkció a húsvéti ünnepkörben nyilvánul meg expliciten: az ekkor adott adományok között a kenyér- és kalácsfélék mellett szerepel a festett tojás is. Olyan adat is van Magyarózdról, hogy húsvétkor piros tojást visznek a temetőbe és virággal együtt az adott évben elhunyt sírjára helyezik (Gazda 2001. 220.). A húsvéti tojás adományozását megelőző rítust a román szakirodalomból ismerjük. Húsvét hétfőjén kimennek a temetőbe, a sírokat szőnyeggel borítják le, majd annak rendje és módja szerint megterítenek: a pászkába gyertyát szúrnak, azt középre teszik, mellé almabort kancsókban és piros tojást. A pap ezt megszenteli, imát mond a család halottaiért, a kántor kíséri. Ezek után, a halottakról megemlékezve (vö. *a pomeni*) esznek, megkínálják a rokonokat, ismerősöket, végül pedig a koldusokat. Erre az eseményre húsvét vasárnapján is sor kerülhet (Bodnărescu 1920. 18.). Szintén román területről származó adat szerint már csak az adományok templomi szentelés után történő szétosztására kerül sor. Illetve több olyan adat van, magyar vonatkozásban is, hogy az

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

egyház semmilyen szerepet nem játszik az adományok szétosztásában (de nem zárhatjuk ki azt a feltételezést sem, hogy a cikk írója nem tér ki erre). A Karas menti románoknál a halotti toron gyertyát, vizes bögrét vagy korsót, kalácsot, ételt-italt osztogatnak a halott emlékére, majd az év bizonyos szakaszaiban alamizsnát adnak: kalácsot minden ilyen alkalommal, ezen kívül húsvétkor piros tojást, pünkösdkor virágot, Péter-Pál napján gyümölcsöt, a Szent kereszt felmagasztalásának ünnepén szőlőt, karácsonykor pedig füstölt húst (Berzsán 1895. 425.). Húsvét napján a *prinos*[1] a *koliva*[2] helyett 4 vagy 8 tojással jár. Ezen kívül minden keresztény 2 piros tojást ad oda, ahonnan az *anofurát*[3] kapja. Az asszonyok a templom bejáratánál piros tojást adnak pománába a gyerekeknek (Rădulescu-Codin–Mihalache 1909. 54.). Csíkszentdomokoson az alamizsna között ott van a tojás is, a szegényeknek adják, nem mondják, hogy miért, csak gondolják, hogy a szüleikért. Ezért *Isten fizesse* a köszönet (Balázs 1995. 40.). Magyarfaluból áttelepült asszony alamizsnaosztási szokásairól a következőket mondja: *Eljött karácsony, eljött újesztendő, eljött húsvét, akkor én tálat, furkulicát, kalánt örökké adtam pománába. (...) Vizet ha adtam, kannába adtam, fazekasok mit árulnak kancsócskákat, abba (...). Ételt mit csinátam, kocsonyát, galuskát, miféle jóságokat csinátunk, abból vittünk. Eljött a húsvét, adtunk veres tojást, Isten nébe mindent a hóttért.* (Virt 2001. 366.).

Ezeket az adományokat a szegények kapják, és nem kell viszonozniuk őket annak, aki adta, hiszen az adományozó valójában a halottainak szánja. Az adományozónak a halottak viszonozzák közvetett módon az értük hozott áldozatokat azzal, hogy nem háborgatják az élőket, továbbá segítik őket a földi életben. Mauss tanulmányában is hangsúlyozza azt a tényt, hogy ezekhez az adományokhoz is kapcsolódik érdek: a holtak és istenek szellemei voltak elsősorban azok, akikkel az embereknek egyezséget kellett kötniük (Mauss 2000. 219.). A közvetve viszonzott ajándék alacsonyabbrendűvé teszi azt, aki kapja, a jótékonyság sértő arra nézve, aki elfogadja. Ebből adódóan a halottaknak szánt ajándékot csak bizonyos társadalmi rétegeknek adják: szegényeknek, koldusoknak, cigányoknak. A koldustársadalom fenntartója a halottakért történő alamizsnaosztás. Az állandó szókapcsolatok is azt bizonyítják, hogy a koldussors kiszolgáltatottságot jelent: úgy kell, mint koldusnak az alamizsna; kolduskenyér keserves; híg, mint a koldusleves; a koldusnak még maga apja sem barátja; jajgat, mint

1. Felajánlott adomány.
2. Főtt, édes búza.
3. Áldozásra készített kelesztett kenyérdarab, amit a liturgia végén szétosztanak.

koldus a vásárban; könyörög, mint koldus a híd végén; őt-kiált, mint a sebes koldus a búcsúban. Tartozik viszont a koldus az adományért azzal, hogy imát mond, illetve megemlékezik, emlegeti a halottat.

A potlecs során véghezvitt áldozati pusztítást az isteneknek és a holtaknak szükségképpen viszonozniuk kell (Mauss 2000. 219.). Ez a viszonzás a termékenység biztosításában jut kifejezésre. Ugyanez az elv a mozgatórugója az európai paraszti kultúrában is a halottért adott adománynak. Pócs Éva a kenyér- és lepényféléknek a halottkultuszban betöltött szerepéről írt tanulmányában bizonyítja azt, hogy a halotti ételáldozat összefügg a termékenységvarázslással: orosz adat szerint karácsonykor a szent sarokba helyezett lepényt tavasszal a szántóföldre viszik (Pócs 1982. 188.). Ugyanezt teszik a húsvéti szentelt piros tojással is: *Meghántsuk azt a szentelt piros tojást, meghámozzuk mikor együk meg s a héjat nem dobjuk el, vagy a tűzbe tegyük bé, vagy ha nem, gabonát vetnek tavasszal, s akkor abba tegyük s úgy elvetjük*. (Saját gyűjtés[4], Áldomáspataka, adatközlő: Baksi Erzsébet.)

A tojás a kenyérfélékhez hasonlóan alapvető táplálék, ez az elsődleges funkciója, amely a naptári évben a szigorúan betartott böjti időszakokat kivéve érvényes. A tojáshoz fűződő termékenységvarázslást szolgáló szokásokkal találkozunk Luca-napján. Dologtiltó nap, ha a gazdaasszony varr, akkor bevarrja a tyúkok tojó testrészét. De ezt szolgálja Dunántúlon a gyerekek kotyolása is (Tátrai 1990. 221, 224.). A karácsonyi vacsorán a gazdaasszonynak azért kell mindvégig az asztalnál ülnie, hogy tojjanak a tyúkok (i. m. 245.). A románoknál a böjt delén, vagyis a negyedik hetében, a szerdai napon kerül sor a tojásszámlálásra, amikor a gazdaasszonyok összeszedik a fészkekből a tojásokat és megszámolják, hogy hány gyűlt össze a böjt kezdetétől. Ekkor a gyerekek kiválasztják a kemény héjú tojásokat – különösen a fekete tyúk tojása kemény –, és ezt elteszik, hogy külön fessék meg őket, és azzal koccantanak (Rădulescu-Codin–Mihalache 1909. 40–41.). A húsvétkor osztogatott tojások szintén a bő tojáshozamot szolgálják, akár a halottért adják azt, akár a házaló gyerekeknek. A naptári év jeles napi szokásainak diakronikus tengelyén a húsvéti tojásadományok és -ajándékok a termékenységet biztosító szokáscselekvések sorába tartoznak. A böjt ideje alatt felhalmozott tojásmennyiséget húsvétkor fogyasztják el.

Anélkül, hogy erőltetett lenne, a húsvétkor elpusztított tojásmennyiséget az archaikus kultúrákban zajló potlecsek enyhébb változatának tarthatjuk, különösen, ha figyelembe vesszük azt a fajta vetélkedést, amelynek a célja: minél több tojást elnyerni az összeütések révén, vagy újabban,

4. A tanulmányban feldolgozott gyűjtéseimet 1997-ben végeztem.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a locsolás megjelenésével, ennek során. A megnevezést mégsem ajánlanám az európai kultúra jelenségére, csupán a rítusok azonos mélystruktúrájának hangsúlyozása miatt tettem meg a fenti megjegyzést. De Mauss is összekapcsolja a potlecst az európaiak ünnepi rivalizálásával (Mauss 2000. 204.). Kunt Ernő szerint a szentelmények révén fejezik ki az élők a holtakkal szemben a védekező magatartást (Kunt 1987. 58.). De a halott után küldhetnek bizonyos tárgyakat úgy, hogy a sírba ássák, eltemetik a következő halottal vagy pedig a tűzbe vetik (i. m. 150.). Mind egy tárgynak a halott után küldésével, mind az időnkénti alamizsnaosztással megelőzik a halottnak az élőket háborgató magatartását. A halott által kívánt tárgyakról az élők álmukban szereznek tudomást.

Mauss az alamizsna fogalmát egyrészt az ajándék és a vagyon erkölcsi megítéléséhez, másrészt az áldozat fogalmához kapcsolja. Az igazságosság elve követeli meg, hogy a túlságosan vagyonosak a szegényeknek és a gyerekeknek ajándékot adjanak, de ez a szellemeknek és az isteneknek jut. A nyugati kereszténység az alamizsna áldozat szerepét háttérbe szorította. A keleti keresztény egyház lehetővé teszi a halottakért adott adományok megszentelését (Bartha 1982. 805–806.). A protestáns vallások viszont teljes mértékben tagadják, hogy az élők a holtaknak bármiféle szolgálatot tehetnek, tehát az alamizsnaosztás az igazságosság elvével, valamint a megváltásért érzett hála fogalmával függ össze. Az állandó szókapcsolatok számos olyan utalást tartalmaznak, amely az alamizsnát az egyházhoz, illetve a vallási szokásokhoz kapcsolja: úgy áll, mint koldus a pap udvarán; ül, mint koldus a portikusban; őt-kiált, mint sebes koldus a búcsúban; Könyörög, mint búcsús koldus az alamizsnáért. Az alamizsnálkodás ideje és helye tehát a szent tér és szent idő. A jelenben pedig egyre inkább karitatív szervezetek foglalkoznak a szegények, koldusok rétegével, a társadalom tagjai pedig pénz formájában, ezen szervezetek közvetítésével juttatják el a rászorultakhoz az adományokat. Elhomályosult tehát az alamizsnának az elsődleges szerepe, és a pénzadomány megszüntette azon tárgyaknak a szimbolikus-mágikus szerepét, amelyek adomány funkcióban szerepeltek.

Fontos hangsúlyozni azt a vonatkozását is a húsvéti tojások adományozásának, hogy ez nemcsak a család halottait érinti, hanem magát az adományozót is, hiszen eleget téve a halottak jogainak, számíthat arra, hogy a szokás jogán a halála után a hátramaradottak ugyanezt teszik. Gazda Klára találó megfogalmazásában a halotti áldozat „láncszerűen ismétlődik és válik hasznára a mindenkori elhunytnak” (Gazda 2001. 304.). A fiatal generáció, vagyis a gyerekek azok, akikre az a feladat hárul, hogy a halottak

jogainak eleget tegyenek. A tojás ajándékozása ezen a ponton ágazik a gyerekeknek adott tojások szokásához.

A gyermekeknek adott tojásajándék

A kötelezően elfogyasztott karácsonyi lepényeknek a családot összetartó szerepük van (Pócs 1982. 188.). Ebben a vonatkozásban is párhuzam vonható a karácsonyi lepény és a húsvéti tojás között. A román családokban a böjt utáni első étkezésen rituális cselekvésre kerül sor.

A férj a piros tojást összeüti a feleségével, „Krisztus feltámadt" köszöntéssel, amire a feleség azt válaszolja: Gyere koccantsunk tojást, hogy jövőre is szép húsvétot érjünk és a halál után újra lássuk egymást az égben. Ezután a család többi tagja is csokkant (= koccant), akinek a tojása eltörik, odaadja annak, akié épen maradt a csokkintás után. Az összetört tojásokat azonnal elfogyasztják (Bodnărescu 1920. 17.).

A fenti leírásból válik egyértelművé, hogy a húsvéti tojás rituális elfogyasztása biztosítja a család egységét nemcsak a következő húsvétig, hanem a halál után is. Az élők a húsvéti tojással teremtenek kapcsolatot azoknak a holtaknak a lelkével, akikkel azok földi életében valamilyen kapcsolatban álltak. A húsvéti tojással olyan módon erősítik meg az összetartozásukat, hogy jelen kapcsolataikat biztosítják a haláluk utáni dimenzióban. A húsvéti tojásnak mint *rituális éteknek* a hatóköre tehát túlnő az emberi lét keretein, a társadalmi kapcsolatokat a túlvilágon is érvényesíti. Az élők az idődimenzió miatt a múltban elhunytakra és a jövőben eltávozandókra hatnak a tojással, de a túlvilág egyetlen dimenzió csupán, ahol együtt lesznek azok, akik összetartoznak, haláluk idejétől függetlenül.

A tojásnak ez a szerepe nemcsak a családi kapcsolatokra érvényes, hanem a lelki rokonságra, a testvéri szerződésekre is. Szakirodalomban a tojásajándékozással kapcsolatos adatok egy része a gyerekeknek a húsvét hétfőn történő házról házra járásáért adott tojásokra vonatkozik, továbbá a keresztanya által keresztgyermekeinek adott vagy küldött tojásokról.

A keresztanya által a keresztgyermeknek ajándékozott húsvéti tojás beilleszkedik azon ajándékok és tevékenységek sorába, amelyeket a keresztszülők kötelesek adni, illetve megtenni a keresztgyermek házasodásáig. Abban az esetben, ha a keresztgyermek fiatalon hal meg, a temetéskor ír elő a szokás a keresztszülők számára bizonyos tevékenységeket (lásd Balázs 1994, 1995, 1999). A keresztgyermeknek szánt húsvéti tojásajándék nem általánosan elterjedt szokás, napjainkban a moldvai csángók gyakorolják.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Keresztfiadnak mennyi vót keresztfiad, met azt adtunk, s annak adtál két tojást, melyik ketten vótak adtál négyet. Szokotáltak mennyinek kell adj s akkor annyinak csinátál tojást. Adtál szomszédoknak, gyermekeknek. (Saját gyűjtés, Pusztina, adatközlő: Lackó Anti Marika.)

Adnak veres tojást is a keresztgyermekeknek, aki nem tud csináni (írottat). *A nagyobbakat kihagyom, de a kisebbeknek adok, s majd megemlékeznek, hogy anyóm elment, s nem ad tojást.* (Saját gyűjtés, Pusztina, adatközlő: Száraz Kati édesanyja.) Várkeszőn nagyszombat délután a keresztkomák négy festett tojást és egy kalácsot küldtek a keresztgyermeküknek (Verebélyi 1998. 47.).

Szintén román adatunk van arra nézve, hogy a házasság után a keresztgyermek kötelessége meglátogatni a keresztszülőket, akik egyben a násznagyai is voltak, és a látogatás tojás- és pászkaajándékozással jár. Húsvét másod- és harmadnapján pászkával látogatják egymást. Ez a látogatás főleg fiatal házasokra nézve kötelező: a násznagyokhoz, apósékhoz, szülőkhöz és nagyobb testvérekhez kell elmenniük. Ekkor 4–6 pászkát egymásra téve, valamint 6–12 tojást visznek ajándékba. A házigazda megvendégeli, majd elmenetkor ő is ad 2–4 pászkát és néhány tojást. A következő nap a viszontlátogatásra kerül sor. A látogatások alkalmával jó előmenetelt és szerencsét kívánnak (Bodnărescu 1920. 19.). Mauss az ősi, hagyományos alapok nyomát látja abban a tényben, hogy a meghívást és az udvariasságot viszonozni kell (2000. 316.).

A gyerekkorban ajándékozott tojások tehát nem maradnak viszonzatlan, csupán időeltolódásról van szó. Megcserélődnek a szerepek is: ajándékozóból ajándékozott lesz és fordítva. Beszélhetünk azonban ajándékcseréről is, hiszen a keresztgyermek eltávozásakor a házigazda is ad tojást, de kevesebbet, a többlet, amit akkor nem viszonoz, az a viszontajándék a gyermekkorban adott tojásokért. Radó nyomán Györgyi a keresztanya által a keresztgyermeknek adott tojást a régi húsvéti keresztelés emlékének tartja (Györgyi 1974. 75.). Bálint Sándor értelmezése szerint a keresztszülők azért küldtek húsvétkor tojást keresztgyermeküknek, hogy a keresztség szentségével a nevükben vállalt kötelességekre emlékeztessék, mert a tojás Krisztus-szimbólum (Bálint 1973. 302.). Véleményem szerint az *emlékeztető funkció* csupán ráépült arra a funkcióra, amit a tojásadás szokása jelent mind a rokonság körében, mind a barátsági kötelékekben, mind pedig a szeretők között. A keresztelés rítusa az egyik előfeltétele annak, hogy a lélek az örökkévalóságban a pozitív oldalra kerüljön, ez indokolja azt a tényt, hogy a húsvéti tojás az újjászületés, az átmenet szimbólumaként aktualitást nyert ebben a kapcsolatban. A keresztség egy olyan kapcsolat megteremtését jelentette,

aminek a mibenlétét az egyház szabályozta a szülő–gyermek kapcsolat mintájára, de az egyén – akár a keresztszülő, akár a keresztgyermek esetében – csupán kiegészítette a kapcsolatok rendszerét. Valóban, ez a kapcsolat igen nagy fontosságra tett szert, és ezt az egyén életéhez fűződő rítusok alkalmával történő ajándékok és szolgáltatások érzékeltetik. Marcel Mauss a germán jog vizsgálata során kiemeli a *Gaben* jelentőségét: a keresztelő, esküvő és hasonló fontos események alkalmával a meghívottak ajándékokat adnak át, ezek meghaladják a vendéglátás költségeit. Ugyanilyen fontosnak tartja azokat a különféle ajándékokat, amelyeket a keresztszülők különböző alkalmakkor adnak a keresztgyermeküknek, hogy ezzel rangot és segítséget nyújtsanak (Mauss 2000. 310–311.).

A húsvéti tojásajándék megerősíti azt a kapcsolatot, amelyet a keresztelés rítusa teremtett meg a gyermek és a választott keresztszülők között, és – figyelembe véve, hogy a tojásevés, koccantás nemcsak az idődimenzió jelenére vonatkozik – a túlvilági dimenzióra is érvényesíti azt. Ezen kapcsolat létrehozásának és tojásajándékkal történő szentesítésének van egy másik vetülete is. A tojás ajándékozását egyik pusztinai adatközlő azzal indokolja, hogy a gyerekek, akiknek tojást ad *majd megemlékeznek, hogy anyóm elment, s nem ad tojást*, tehát halála után emlékezni fognak rá. Ezen a ponton kapcsolódik a halottaknak szánt ételáldozat a gyermekeknek adott tojásajándékhoz, amikor a halottra emlékezve fogyasztják el az ételeket. Ha számba vesszük a keresztszülő-választási szokásokat, akkor láthatjuk, hogy kezdetben egy pár keresztszülőt hívtak meg a szülők, sokszor minden gyermekükhöz ugyanazt a párt, majd egyre több lett azon párok száma, akiket egy gyermekhez hívtak. Keresztszülőket nem a vérrokonsági körből választottak, hanem a barátok, jó ismerősök közül egy párt, illetve anyagi vonatkozása miatt a szolgák a gazdát kérték fel. Másrészt, egy házaspárnak egy-kettőnél jóval több keresztgyermeke volt. Ennek jelentőségét abban látom, hogy a tojás ajándékozója a saját maga számára biztosítja a halála után való ráemlékezést. A szűk családi körön kívüli kapcsolatok létrehozásával növeli azok számát, akik potenciálisan részt vesznek majd a lelkéről való gondoskodásban. Ha a halál természetes rendjét vesszük alapul, akkor a szülők már jóval előtte eltávoztak az élők sorából, a testvérek egy része, és a házastárs pedig vagy előtte, vagy bizonyos időn belül követik, de nagy korkülönbség esetén is rövid ez az időszak ahhoz képest, hogy a gyermekei, keresztgyermekei és unokái mennyi ideig tesznek eleget a halottak jogainak. Míg a felfele menő ágon pontosan meghatározott, hogy kiknek a lelkéért kell adományt osztogatni: két szülő, négy nagyszülő, nyolc dédszülő, illetve egy-két keresztszülőpár,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

addig azok száma, akik a fókuszban levő személy halála után kötelesek eleget tenni az előírásoknak, jóval nagyobb sokgyermekes szülő esetén, aki ezt a létszámot a keresztgyermekek számával is növeli.

A románoknál a legelső egyszínű sötétvörös tojásokra azt a megnevezést is használják, hogy a „gyermekek szerencséje" (norocul copiilor). (Bodnărescu 1920. 10.)

Húsvét másodnapján iskolás gyerekek piros tojásért mentek. *Dicsértessék*-kel köszöntek, megkapták a piros tojást, *Isten fizesse meg* szavakkal köszönték meg, búcsúzáskor azt mondták: *Istennek hagyom a ház népét*. A háziasszony válasza erre: *Isten hírivel járjatok* (Bosnyák 1977. FA 6. 1363.).

Moldvában kolindálni járnak a gyerekek, a köszönés: *Dicsértessék*. Kalácsot, biszkuricát (=kekszet), veres tojást kapnak. (Csoma 1988., 9. kép) Így emlékezik erre Erdűs Szászka Péter is önéletírásában: *Huszvét napján ment ugy járnak kolindálni, de csak regvel. Menek be házba gyermekek s ugy szuliszák meg az embert: Krisztus feltámadt. Ember fogadja: igaz, hogy feltámadott s mindcsak ugy adnak az gyermekeknek kalácst, kovrigot s sült tyukmont*. (Erdűs 1994. 50.).

Gyergyóditrón a szenteltvizet a gyerekek hordják széjjel, piros tojást kapnak ezért. (EA 9940.)[5]

Mauss az orosz koljada szokását, amikor is az álarcos gyermekek házról házra járva tojást és lisztet kérnek, és nem merik őket visszautasítani, szintén úgy értelmezi, hogy a gyerekek is az istenek és a halottak képviselői (Mauss 2000. 218, 222.). Egyik, korábban említett román adat is ezt a nézetet erősíti meg: a templom előtt pománába adják a gyermekeknek a tojást.

A fenti példák csak a vallásos köszönőformulákat tartalmazzák, amelyek a gyerekek és a háziak között hangzanak el, de az újkeletű locsolóversek között olyanok is vannak, amelyekben szó sincs öntözésről, csupán tojáskérésről/várásról. Ezek tükrözik azt az állapotot a szokás történetében, amikor a tojás ajándékozása nem az öntözéshez kapcsolódott.

Ajtó mögött állok, piros tojást várok,/ Ha nem adnak piros tojást,/ Ülü vigye tyúkocskáját. (Barabás 2002. 75.)

Hol kitérek, hol betérek/ Mindenütt egy tojást kérek,/ Ha nem adnak visszatérek,/ Nagymamámtól kettőt kérek. (Barabás 2002. 75.)

Hétfaluban sem a vallásos tartalmú szövegek hangzanak el, hanem a tojásszedő gyerekek az ablakot megkopogtatva ezt mondták: *Kata, Sára néni, adjon egy tikmonykát, ülü viszi tyúkocskát*, Barcaújfaluban ezt kiáltották be: *Rózsa néném, váltsa meg magát!* (Seres 1984. 387.)

5. EA= A Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára.

De a locsolóversek is tartalmaznak olyan szövegrészeket, amelyek a szómágiába vetett hitre utalnak, illetve a húsvéti tojás ajándékozásának a korábbi szabályait rögzítik.

A szómágiában a fehér mágia a jókívánságokat, áldáskérést, egészség- és termékenységvarázslást szolgálja, míg a fekete mágia a rontást, a kárt, a betegséget. A rontást és a kárt idézik elő a *Ne érjék meg hétfőt* és a *kánya / ülü vigye tyúkocskát* kifejezések.

Vízbevető hétfő, / Piros tojás kettő, / Ha nem adnak kettőt, / Ne érjék meg hétfőt! (EA 19 938.)

A tavaszhoz kapcsolódik a tyúkok intenzívebb tojástermelése, ebből adódóan a tyúkkal, tojással kapcsolatos szövegek, illetve a tojások nagy mennyiségű ajándékozása a *termékenységvarázslást* szolgálja.

Ezek a kívánságok feltételhez kötöttek: ha nem kap a szövegmondó piros tojást, illetve nem kettőt kap, abban az esetben teljesülnek. Ennek a továbbfejlődése az a fenyegetés, amit a kérő maga akar végrehajtani, ha nem kap tojást: elviszi a leánykát, illetve mindent összetör. A húsvéti locsolást egyes archaikus kultúrát őrző moldvai falvakban nem ismerik. A szakirodalomban is jelzik egyes szerzők, hogy bizonyos régiókban mikortól terjedt el a szokás.

A Gyimesekben az 1940-es években (Tankó 1996. 69.) Csíkmenaságon az öntözéssel együtt vették át a szokást, hogy az öntözőt virággal és piros tojással ajándékozzák meg (EA 25 320.).

Székelyföldi adat a húsvéthétfői locsolásról már a 19. század közepéről van (Réső Ensel 2000. 174, 270.). Ennek a szokásnak az alapstruktúrája: a férfineműek vízzel és ennek illatosított változataival megöntözik a nőneműeket, ezért húsvéti tojást kapnak. A két szokáscselekvés azonban külön-külön elengedhetetlen része a húsvéti szokáskörnek. A vízhez kapcsolódik a rituális, egészségvarázsló tisztálkodás és az egyházi vízszentelési liturgia, valamint a szentelt víznek a felhasználása. A piros tojás pedig ajándékként is több funkciót tölt be. Idővel e két szokáselem kontaminálódott, majd ezt követően keletkeztek a locsolóversek, amelyekben utólagos átértelmezés eredményeként a piros tojás a locsolás béreként szerepel. A két szokáscselekvés összekapcsolása során a hozzájuk kapcsolódó magyarázatok is összemosódtak: Erdélyben sok helyen a háziasszony azért locsoltatja meg magát, hogy a tyúkjai jól tojjanak (Wislockiné 1895. 211.). Szintén a locsolás előtti szokáscselekvésre utal azon gyerekek megnevezése, akik húsvétkor tojást gyűjteni járnak: pl Krizbán *tikmonyászok*nak, Barcaújfaluban *mongyolozók*nak nevezik őket. (Seres 1984. 387.) A Gyimesekben régen nem locsolni, öntözni, hanem *tojásászni* jártak (Tankó 1996. 69.).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Számos szövegben hangsúlyosan szerepel az a kitétel, hogy párjával kéri a versmondó a tojást. A tojás párjával történő ajándékozása funkcionális megosztottságra utal. Egy kis kitérőt kell tennünk annak vizsgálatával, hogy miért ragaszkodnak a pár tojáshoz. Gyűjtőutam során többször ajándékoztak meg engem is írott tojással, mindig kettőt kínáltak. Ha azt válaszoltam, hogy elég egy is, akkor „egyet csak a koldusnak adnak" szavakkal erősítették meg, hogy kettőt szánnak nekem. Szabó László is hangsúlyozza, hogy a cigányoknak csak egy tojást adtak, és úgy értelmezi, hogy élelemként, nem ajándékként. Mind a koldusnak, mind a cigánynak adott élelem a halottaknak szánt ételáldozat. Nem az adakozó és az elfogadó közötti kapcsolatot fejezi ki, erősíti meg az adomány, hanem az adományozás aktusa a fontos. Aki kapja, az megemlékezik a halottról, illetve imádkozik annak lelki üdvéért, de az adakozó személye ezt a fajta adományt áttételes formában kapja vissza. Ezzel szemben mind a rokon gyermekek, mind a falubeliek között fennáll valamilyen kapcsolat, és akár megöntözi a gyerek a háziakat, akár csak a rituális köszönési formulák hangzanak el, akár pozitív vagy negatív kívánságok, akár a puszta jelenlétével, a házba belépő gyerek jó irányba befolyásolja a család jövőjét. A tojáskérő, amennyiben nem kap tojást ott, ahol kér, a nagymamájától kér kettőt. Ez a szövegrész arra a tényre utal, hogy az asszonyok a rokon gyerekeknek adtak ajándékba tojást, illetve a keresztgyermekeknek. A gyerekek a kapott tojásajándékokat nem viszonozzák ajándéktárggyal, de az adományozók szempontjából érdek fűződik az ajándékozáshoz: a termékenységet befolyásolják a házba betérő tojáskérők. A viszonzatlan ajándék ma is alacsonyabb rendűvé teszi azt, aki elfogadta, a jótékonyság sértő arra nézve, aki elfogadja (Mauss 2000. 316.). A gyerekek a felnőttek hierarchikus rendszerébe nem tartoznak bele, tehát sem az alacsonyrendű státus, sem az ajándékok nem sértőek rájuk nézve.

A gyerekeknek és a keresztgyermekeknek adott tojásoknak van egy másik funkciója is, mégpedig az óvó-védő, és egészségvarázsló funkció, amelyre most nem térek ki.

A barátságkötéssel járó tojásajándék

A *mátkásodás*, a *komaválasztás*, *komatálküldés* szokásáról több szempontból is olvashatunk: Szendrey Ákos a társadalmi érintkezés egyik formájaként értelmezi (Szendrey 1937), Lévainé Gábor Judit az énekes népszokások között elfoglalt helyét vizsgálja (Lévainé 1963), Domokos Pál Péter a *dies concussionis ovorum* szavakkal jelölt napnak a naptári idejét a mátkaváltás ideje alapján határozza meg (Domokos 1974). A mátkálásra Göcsejből,

Somogyból, Zalából, Palócföldről, Gyöngyösről és Moldvából vannak adatok, Domokos Pál Péter tanulmányát kivéve a moldvai vonatkozású igen kevés. Jelen tanulmányban a szokás moldvai variációit helyezem előtérbe, de utalok más régiók és etnikumok barátságkötési rítusaira is.

Petrás Incze János ír először a magyar irodalomban a *mátkázó vasárnap*ról, és a szokás bemutatásával meg is magyarázza a jelentését. A húsvét utáni első vasárnapra a húsvétra festett piros tojásokat megíratják a lányok, a piros színt savas oldattal lemaratják, ezáltal a fehér tojáson az írott virágok pirosak, az ilyen tojást adják oda s mondják, hogy „mátkát váltottam" (Domokos 1974. 385.).

Mátkaváltó vasárnap Pusztinán a barátságban lévő lányok újra tojást írtak, a templom előtt kicserélték a tojásokat, utána összecsokkantották, végül megették. Attól kezdve mátkának szólították egymást. A szerző értelmezése szerint a tojás összeütése a barátság megerősítésének jelképe (Nyisztor 1994. 168.).

Húsvét után egy hétvel vátottunk mátkát, két leány, azt mondtuk mátkások vagyunk. Húsvét után, amikor megcsókoltuk az Iduskát. Ezen a világon vagyunk mátkások, a túlvilágon vagyunk testvérek. Lehetett több mátkája is. Akkor megkerültük minde regvel, minden este az ótárt, úgy vót a szokás, hogy aki elment templomba. Húsvét után úgy hívták mátkavátó vasárnap. Mentünk a tojással hátul, cseréltük meg, adtunk egymásnak tojást, hogy izé mátkások vagyunk. (Saját gyűjtés, Pusztina, adatközlő: Száraz Katalin.)

Úgy mongyák aszt a a vaszárnapot, hogy mongyák mátkázóvaszárnap. Akkor vesszük a tyukmonyt sz akkor vaszárnap délután válcsuk össze. Ő aggy ide az övét, úgy ki van írva. Sz aszt megcánnyá, sz aggya oda, sz esszük meg. Akkor vagyok keresztke, kölkök vérje, nagyleányok mongyák: mátka. Sz itt nem mongyák nevit! Mongyák keresztke, vészár, mit hogy akar. (Bukila, Csoma 1988., 11. kép szövege.)

Szabófalván húsvét hétfőjén, keddjén cserélnek veresre festett tojást, kalácsot a lányok, asszonyok (EA 25 304.).

Szintén Szabófalváról egy másik forrásból a következő szokásleírást olvashatjuk: *Uszit után egyik nap mik: népek vettünk Tyúkmonyakot. Megyünk népekhez váltunk mátkákat ész vittünk egytől háromig tyukmonyt, mik nekünk vannak, szépeket. Sz azután mondtuk, hadarjuk el: „Ezen a világon vagyunk mátkászak, mász világra hugoszak." Ezt mondtuk háromszor. Kukkurikultunk mátkászan: kikkirige! Sz a mász esztendőbe vettünk mik esz veresz tyukmonyakat hogy ujjitodjunk meg. Sz ezután mikor megyünk a lábunkon, min mátkászak rikojtottunk.* (Domokos 1974. 384.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Klézséről gyűjtött adatok szerint mátkázó vasárnapon *azért írják meg a tojást, nálunk szokás vót, megírták, virágozták, hogy akkor már Jézusnak a vére ellett, feltámadt. Azért is mondják mátkázó vasárnapnak, hogy váltották el a tojást, egyik a másikval. S akkor váltottak vaj vésát, vaj keresztet vaj komaasszonyt*. Pontosabban: a húsvétkor festett piros tojást írták meg, lemaratták róla a festéket, az így díszített tojást váltották egymással. A lányok vésárt, keresztkét, mátkát, a fiúk vérét váltottak (Bosnyák 1980. 122.).

Laczkó István mondja el a Lábnikban zajló megmátkásodást: írott tojásokkal a szabadban koccintottak és a következő szöveg kíséretében cseréltek tojást: *Mátkázó vasárnap tojást cseréltünk,/ Ezen a világon mátkások legyünk,/ S a másvilágon testvérek legyünk*. A lányok mátkának, a legények vérének szólították egymást (Domokos 1974. 384–385.).

A magyar nyelvterület nyugati és északi részén a mátkálóvasárnapi barátságkötéshez ének is kapcsolódik, ennek alapján jelöli ki a helyét Lévainé az énekes népszokások között. Ezen énekelt szövegek elemzésétől eltekintek. A magyarság keleti határterületein azonban a rítus szövege nem énekes formában szerepel. Az adatok egy része csupán a megszólítás formáinak az ismertetését adja, míg másik része szerint a szokás gyakorlói a tojáscserének az evilági, illetve a túlvilági célját fogalmazzák meg. Pusztinán, Lábnikon azt mondják, hogy a túlvilágon testvérek legyenek, míg Szabófalván azt, hogy hugosak legyenek. Ezek a szövegek bizonyítják, hogy a barátságkötés érvényessége nem a földi élet, hanem kiterjed a túlvilágra. Ezzel szintén megerősödik a tojásnak mint szokáselemnek a *túlvilágra utaló funkciója*, a földi léten kívüli dimenzióban is ható ereje.

Annak ellenére, hogy mind a halottkultusszal, mind a családi és a keresztszülő–keresztgyermek viszonnyal kapcsolatos anyag a román gyűjtésekben gazdagabb, a barátságkötésre vonatkozó adatok gyérek. Vrancea megyéből származik az egyik adat: húsvét utáni hétfőn az egyik leány házánál gyűlnek össze, piros tojást, pászkát és búbos bankát[6] visznek magukkal. Egy fiút is hívnak. Előbb a lányok cserélik ki egymással a búbos bankát, háromszor kérdezve: *Nővérem vagy halálig?* Majd a legénynek egy általuk hímzett kendőt vagy piros tojást adnak, kérdezve, hogy *Fivér vagy halálig?* Amire azt válaszolja, hogy*: Fivér vagyok halálig*. Végül felvágják a kenyereket, bort isznak, és tojást koccantanak. Néhol zenészeket is hívnak (Gorovei 2001. 52.).

6. Hosszúkás, különlegesen fonott kenyér.

Az adatok zöme arra vonatkozik, hogy lányok kötöttek egymással barátságot a húsvét utáni vasárnapon, utalásszerűen jelenik meg, hogy a fiúk viszont egymással váltottak tojást. A barátságkötés elsősorban azonos nemű ek között történt. Ezt a megnevezések is bizonyítják: Moldvában a lányok egymást tetszés szerint mátkának, vésárnak, keresztkének szólították, a fiúk pedig a vére, vérje megszólítást használták a keresztnév helyett. A vér szó eredetileg is testvért jelentett (lásd TESz[7] *vér* címszó). A barátságkötés tehát ezzel egyenértékű kapcsolatot eredményezett. Feltehető, hogy a vértestvérek közötti szerződést csupán átszínezte a szláv népek tojáscserével történő testvérré fogadása, míg a lányok között a szláv népekkel való érintkezés előtt nem élt ehhez hasonló rítus, tehát a szokást a *mátka* névvel együtt vették át és őrizték meg a peremvidékeken napjainkig. A mátkálás, mátkaváltás szavak a mátka szó származékai. Róheim Géza a mátkálás elnevezés kapcsán a vérszerződésekre és az új házasoknak a húsvéti szokásokban betöltött szerepére utal. Ősrégi európai tavaszi ünnep részének tartja, amely a szlávoknál a halottak kultuszával együtt szívódott fel a húsvét szertartásaiba. A dunántúli magyarság a szomszédos délszláv népektől vette át Róheim szerint. A kevés adatból, amely a rituális barátságkötésre vonatkozik, a bánsági mátkálásra (román *mătcălău*) a következő leírás vonatkozik: húsvét utáni kedden, ami a mátkálás napja, olyan helyen gyülekeznek a leányok és legények, ahol gyümölcsfa van. Húsvétról őrzött tojást visznek magukkal. A gyümölcsfa virágaiból koszorút fonnak, a fejükre teszik és jobbra indulva háromszor megkerülik a fát. Utána a lányok külön és a legények is, összeteszik a koszorút, rajta keresztül háromszor megcsókolják egymást, kicserélik a tojásokat, és azt mondják: legyünk nővérek, illetve legyünk fivérek halálig. Végül egyik a másikat ölbe emeli, majd megeszik a tojásokat, kenyérrel és sóval (Gorovei 2001. 53.). A szerbeknél hasonlóan zajlik a testvérré fogadás, de víz mellett folyik a rítus, szintén koszorún keresztül csókolják meg egymást és cserélik ki a tojásokat. A következő évben ezt a kapcsolatot megújítják. A szokás neve: pobratimstvo (Róheim 1925. 258.). Róheim idéz olyan adatot, amely Fehéroroszországra vonatkozik, ahol a fiúk pünkösdkor, a lányok Péter-Pál napján választottak testvért, a testvérek együtt aludtak, és a ház asszonya vigyázott az erkölcsre, ami nem mindig sikerült neki. Vráncsában szintén hívtak a lányok maguk közé egy fiút, akit testvérré fogadtak. A fiú—lány barátság esetén mindig fennállt annak a lehetősége, hogy a szexualitás felé tolódik el.

7. A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A mátka szó a szláv nyelvből került a magyar nyelvbe. A szláv nyelvekben anyát, méhkirálynőt, folyómedret jelent. A román nyelvben a *matca* szó szintén méhkirálynőt jelent. A magyar nyelvben két irányba tolódott el a szó jelentése: egyrészt a mátka a jegyes szinonimája lett, mind a menyasszony-, mind a vőlegényjelöltre érvényes a megszólítás. Az írott forrásokban általában a jegyes értelemben fordul elő a mátka szó, ezért a nyelvészek nem tudják bizonyítani, hogy a mátka szó valóban szláv jövevényszó (lásd TESz *mátka* címszó). Ennek ellenére a nyelvi kölcsönzés tényére támaszkodom az értelmezés során. Annak okát, hogy a legkorábbi forrásokban miért szerepel a jegyes értelemben a szó, holott a szláv nyelvben idősebb nőt, anyát jelent, abban látom, hogy a jegyességet a jogszokások szabályozták, és éppen jogi vonatkozásai miatt vált szükségessé az írásos rögzítésük, míg a barátságkötésnek nincsenek jogi vonatkozásai, az alkalmait illetően is ritkább. A római jogszabályok valóban tiltották amiatt, hogy nőközösséggel járt együtt (Róheim 1925. 259.). A magyar szokásnak azonban nem volt ilyen vetülete, tehát az egyház sem tiltotta. De a legkorábbi forrásokban a mátka csak a leányra vonatkozik, férfiról mondják azt, hogy mátkás. Idővel terjedt ki a szó jelentése a jegyesek férfi tagjára is. Továbbá leánybarátnőt jelent, amint ezt Lévainé a jegyzetben több példával is igazolja, ezek közül egyet idézek: *Már engem mátkám, tízen kérettek* sort az *Elment a két lány virágot szedni* kezdetű dalból (Lévainé 1963. 234. 24. jegyzet). A moldvai nyelvjárásban párhuzamosan él a szó két jelentése. Laczkó István a Domokos Pál Péter adatközlője volt, a mátkázó vasárnapról beszélve fogalmaz úgy, hogy a leányok mátkának, a fiúk vérének szólították egymást (Domokos 1974. 385.). Önéletírásában azonban a jegyesség értelemben használja a szótőből képzett főnevet: templomi feliratkozás után a legény a levegőbe lőtt a pisztolyával, így jelezte, hogy megtörtént a *megmátkásodás* (Laczkó 1994. 106.). Kertész József úgy értelmezi a mátkaváltást, hogy a mátkáló vasárnap az ekkor tartott eljegyzésekkel (mátkálásokkal) volt összefüggésben. A nyelvi kölcsönzés folyamatára alapozva a mátkálást szláv hatásnak tarthatjuk, de valószínű, hogy az átvétel folyamata a magyarság Kárpát-medencébe érkezésével kezdődött. Tehát nem a szlávoknak a medence szélére történt kiszorítása után, a két nép szomszédsági kapcsolata során került rá sor. A mátkáló vasárnap az ekkor kötött barátságok alapján kapta ezt a nevet. Ugyanezt a naptári napot, a húsvét utáni első vasárnapot nevezik fehérvasárnapnak is, Bálint Sándor magyarázata erre az, hogy a katekumenek eddig a napig viselték a fehér ruhát (Bálint 1973. 317.). A román népi kultúrában pedig ez a vasárnap Tamás vasárnapja, *duminica*

lui Toma (Rădulescu—Codin 1909. 55.). Mivel azokon a területeken, ahol a moldvai magyarság a román lakossággal érintkezik, a barátságkötésre nem a mátkálás megnevezést használják, és a barátságkötés rítusa közös lakomához kötött, kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy a csángók a románoktól vették át a szokást, és a fordított irányú átvételt is. A Bánságban, ahol adott a szerb–román együttélés, illetve érintkezés, a barátságkötés megnevezésére a románok a szláv eredetű *mătcălău* szót használják, és a rítus forgatókönyve is azt bizonyítja, hogy a románok a délszláv népességtől vették át a szokást. Megválaszolatlan marad azonban a kérdés, hogy mikor történt ez az átvétel.

A húsvéti tojás szerelmi ajándék szerepe

K. Csilléry Klára bizonyítja be, hogy a szerelmi ajándéktárgyak az érzelmet kifejező funkciót megelőzően elkötelező jegynek számítottak. Ugyanilyen elkötelezettséget jelentett viszont bármilyen társadalmi tranzakció esetén a zálog. Mauss a germán jogszokásokat vizsgálva válaszol arra a kérdésre, hogy a szerződések esetén miért van szükség zálogra. A zálog lehetővé teszi a felek számára, hogy hatással legyenek egymásra, hiszen mindkettőnek a birtokában van valami a másiktól: a kettévágott zálog egyik fele. Az a tény, hogy a zálog a másik félnél van, arra készteti az embert, hogy kiváltsa azt a dolgot és ezzel együtt saját magát is (Mauss 2000. 312.). A felezett zálog, valamint a rovások feltételezik azt a jövőbeli aktust, amelynek során ezek egymás mellé kerülnek újból, azaz a felek teljesítik vállalt kötelezettségüket. A mai szerelmi ajándékok között ott van a kettétört szív, amely a két szerelmesnél van, és ugyanezen elv alapján össze kell illeszteni azokat, hiszen összetartoznak, tehát a párnak is találkozni kell. Továbbá az érintkezési mágiába vetett hit szerint a felezett tárgy lehetővé tette, hogy rontást hozzanak az illetőre, amennyiben nem teljesítette a szerződés feltételeit. A házassági szerződés a társadalmi szerződések egyik speciális változata tehát, amelynek záloga a jegyajándék volt. A házassági szerződést megpecsételő jegy kiszolgáltatottságot jelentett, ez indokolja a megszakadt kapcsolat esetén az ajándékok visszaküldését vagy megsemmisítését (K. Csilléry 1976. 117.). Feltevődik a kérdés: mi a magyarázata annak a ténynek, hogy a húsvéti tojás a szerelmi ajándékok sorába került? Bod Péter 18. századi leírásában több tojásajándékozási szokást felsorol, de azt, hogy a leány adja kedvesének, nem említi (Bod 1786. 76.).

K. Csilléry a tojásnak a szerelmi ajándékok között betöltött szerepét csak érintőlegesen tárgyalja. Olyan ajándékként említi a húsvéti festett tojást, mint egyes hagyományok által megszabott szolgálatért minden legénynek

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

járó azonos jellegű ajándékot. Elkerülte az a figyelmét, hogy ezeken az alkalmakon is van megkülönböztető szerepe a festett tojásnak, a vonzalmat leginkább a tojások számával, de esetenként a tojás díszítésének módjával fejezik ki. Szerelmi ajándékként a tojás a közvetlenül viszonzott ajándékok közé sorolható. Ennek tisztább formájában a legény valamilyen ajándékát viszonozza a leány a húsvéti tojással. Magyarón újévkor a fiúk almát visznek a lányoknak, amiért húsvétkor piros tojást kapnak és egyúttal az eljegyzést is megtartják (EA 13 365.). Csíkszentdomokoson a szerelmi ajándékozás második fordulóján kap szerepet az írott tojás. Advent alatt a lányok csipkés zsebkendőt ajándékoztak, amit a legény fésűvel, gyönggyel viszonzott. Másodszor ünnepi alkalommal került sor az ajándékozásra, húsvétkor a leány 6–12 tojást íratott, monogrammal ellátott zsebkendőt varrt, ezeket nagycsütörtökön a szomszéd gyerektől, leánykától küldte el a legénynek. A legény a húsvét utáni csütörtökön vagy szombaton fejkendővel ajándékozta meg a leányt. De az adatgyűjtés idején ez az ajándékcsere már nem jelentett elkötelezettséget: *Aztán vót, amiből lett házasság, s a másikból nem lett.* (Balázs 1994. 51.) Ez a példa azt bizonyítja, hogy az írott tojás is beilleszkedett azon szerelmi ajándékok sorába, amelyek elkötelező jegynek számítottak: zsebkendő, gyöngy, fejkendő, de a jegyajándékok történetének abban a fázisában, amikor ezek az érzelmi vonzódás, közeledés kifejezőjévé váltak.

Kevésbé egyértelmű ez az ajándékcsere, amikor a locsoló legények csoportjából a leány a szeretőjének ad több tojást, illetve külön ír tojásokat a szeretője számára. Az egyszínű piros vagy kék tojásokat románul a lányok szerelmének (dragostea fetelor) is nevezik (Bodnărescu 1920. 10.).

A Tiszaháton a legény a szeretőjétől 8–10 pár tojást kap, esetleg olyat, amit külön írnak a számára. A többiek viszont 1–2 párat kapnak. A szeretőtől kapott tojást megőrzik (Szabó 1963. 529–530.).

Árapatakon a leányok 20 tyúk- és egy libatojást írtak a szeretőjüknek, ezekből választottak néhányat, amit elvittek. A lúdtojás mintája a *kégyófejes* volt, és a többi között kötelezően ott kellett lennie a veszettutasnak, amit az emlékessel együtt írtak a tojásra, vagyis az üresen maradt mezőbe beírták azt, hogy emlék X. Y.-nak. Ha az emlékes ott volt a tojások között, a legény vissza kellett hogy térjen ahhoz a leányos házhoz. Ritka eset volt, hogy ha a legény vett a felajánlott 21 tojásból, ne házasodtak volna össze (Lőrinczi 2001. 94, 97.). A románok vagy a helybeli magyar vagy az előpataki román asszonyoktól rendeltek tojást, amit nagypénteken hoztak a tojásírók.

Krizbán a nagyobb legények délután járnak a leányokhoz, harmonikázással. A leány a kedvesének adja a legszebb írott tojást, amit

jeggyel lát el: csókolózó galambpár, egybecsatolt szív stb., a többiek egyszerűbb tojást kapnak. Azok a legények, akik még nem konfirmáltak, nagyszombat estig csokrot visznek a leányoknak. Régen annak vitték a csokrot, akit a szülők számára kiszemeltek. Húsvét hétfőjén a locsolásért azok, akik csokrot vittek egy piros és egy írott tojást kapnak, a többiek csak egy pirosat (EA 21 684.). A szerelmi ajándékok közül a mézeskalácson gyakoriak a szívet ábrázoló jelképek. Ezek nem terjedtek el más szerelmi ajándékokon, a krizbai írott tojásokon viszont szerepelnek. K. Csilléry olyan példákat is hoz, amelyekből kiderül, hogy ezek a motívumok férfibarátságokat is megpecsételtek (K. Csilléry 1976. 123–124.).

Gyergyóditrón locsoláskor megvendégelik a legényeket, egy vagy több színes tojást adnak, a szeretett legénynek a gomblyukába virágot tűz a leány (EA 9940.).

Húsvétkor Lujzikalagorban csak a nagyobb fiúk mennek locsolódni, a lányok a szeretett fiúnak négy tojást adnak, a többieknek csak egyet-kettőt. A legény többet időzik a szeretőjénél, külön búcsúzik a háziaktól (EA 24 975.).

Ahol szokásban van a román falvakban az öntözés, ott a locsoláskor a következőket mondja a legény: *Olyan tiszta legyen a szíved, mint a víz. A víz őrizzen meg minden betegségtől, és minden dolgod úgy folyjon, mint a víz.* A leány 4–10 piros tojást ad és megvendégeli a legényt (Bodnărescu 1920. 17.). A locsolásért kapott tojásokkal is csokkantanak.

A húsvéti tojás ajándékozásának a mágikus, illetve kapcsolatmegpecsételő szerepe volt az elsődleges. A kapcsolatokat érvényesítette a túlvilági dimenzióban. Analóg módon az összeházasulandó pár kapcsolatára is érvényesek az előbb felsorolt funkciók (akár volt érzelmi vonzódás a párok között, akár a szülők választották a leendő házastársat). Más okból is alkalmas volt azonban az érzelmi kötődés a leány–legény közötti kapcsolat kifejezésére. Mind a tojásnak, mind a locsolásnak erotikus jelentése is van. Ez a jelentés tette lehetővé az olyan frappáns, de az értelmezés határait leszűkítő magyarázat megfogalmazását, mint amilyen a Róheim Gézáé: „A legény, aki megöntözi a szeretőjét, a leány, aki hálából odaadja a tojását, olyan világos körülírása a coitusnak, hogy különbet ki sem lehet gondolni." (Róheim 1990. 252.) Mint fent már szó esett róla, a locsolás és a tojásajándékozás az idők során kontaminálódott.

Bojana Rogelj Skafar *Szerelem a levegőben* c. kiállítás katalógusában ismerteti Boris Orelnek az elméletét a karácsonyi kenyérkaréjnak a szerelmi ajéndékká változásáról. A karácsonyi kenyérkaréj (krajcek) a paraszti kultúrában bajelhárító és szerencsét hozó funkciót töltött be. S bár a szerző nem említi, de a Pócs Éva tanulmánya alapján feltételezhető, hogy a

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

karácsonyi kenyérkaréjnak is volt áldozati szerepe, és ehhez kapcsolódó termékenységvarázsló funkciója. Továbbá a nyilvános osztás rítusa szintén az összetartozás megerősítésére, biztosítására utal. Ezt a funkciót az a hit éltette, hogy egy tárgy csodatévő hatása annak részeiben felerősödik. A karácsonyi kenyeret nyilvánosan osztogatták. A krajcek megnevezés azt a süteményt is jelölte, amit a lányok megfelezve, a legénynek ajándékoztak vízkereszt napján. Ebben az esetben a karéj része szerelmet ébresztett aziránt, akitől kapta. A karácsonyi karéj önállósult szerelmi ajándékként, a neve áttevődött a süteményre, majd a többi szerelmi ajándéktárgyra is, hiszen ezzel a megnevezéssel illetik a kendőt, dohányt stb. (Skafar 2002. 47.). Ez a példa bizonyítja, hogy egy szokáshoz kapcsolódó elem milyen funkcióváltozáson ment át. Míg az elnevezés jelentéstáguláson ment keresztül, addig a szokáselemnek a jelentése szűkült, hiszen a szélesebb társadalmi kapcsolatok bajelhárító, szerencsét hozó rítusa helyett két fiatal érzelmi kötődését erősíti meg. Ugyanilyen úton változott meg a piros tojásnak is a funkciója: a tojás összeütése a család, a rokonok, a keresztszülők és keresztgyermekek, valamint az azonos nemű fiatalok egymás közötti barátságát erősítette meg, mégpedig ennek érvényességét a halál utáni túlvilági létre is kiterjesztve. És ennek alapján az ellentétes nemű fiatalok közti vonzódás kifejezésére, bizonyítására is alkalmassá vált.

Az azonos neműek közötti barátságkötés szolgálhatott mintaként, amely alapján a leányok húsvéti tojást ajándékoztak szeretőjüknek. Van példa a szerelmi ajándék és a barátság megerősítése közötti átmenetre is. A román családokban gyakorolt böjt utáni rituális étkezést a délutáni vecsernyén a fiatalok megismétlik, és azon az érzelmi vonzódás kifejezésére is sor kerül (Bodnărescu 1920. 17.). Bizonyító erejűnek tartom a K. Csilléry példáját (1792-es sopron megyei borotvatartó) arra nézve, hogy a napjainkban kizárólag szerelmi motívumként ismert szív, páros galamb a tárgyak tanúsága szerint férfibarátságokat is megpecsételtek. Továbbá napjaink nyelvhasználatában is előfordul, hogy a fiatalok barátjuknak/barátnőjüknek nevezik a kedvesüket, amikor róla beszélnek, illetve így mutatják be.

Következtetések

A húsvéti tojás az újjászületés és a termékenység jelképe, e jelképiség magyarázza az adomány- és ajándékszerepét, amelyet a tavaszi szokáskörben betölt. Ezek a funkciók összekapcsolódnak, így a szegényeknek és gyermekeknek adott tojások halotti áldozatok, ugyanakkor a termékenységet pozitív módon befolyásolják. Az emberi kapcsolatokban a tojásajándékozás

az egységet, az összetartást szolgálja, és arra hivatott, hogy az emberi élet határain túl is biztosítsa a kapcsolat fennmaradását.

A húsvéti tojás napjainkig megőrizte ajándéktárgy funkcióját, de más célból, más társadalmi kapcsolatokban szerepel. Mint népművészeti értékkel bíró tárgy, alkalmas arra, hogy *reprezentációs ajándékként* kerüljön az értelmiségi réteghez. A testvértelepülési kapcsolatok és a turizmus nagymértékben hozzájárult a tojásírás fellendüléséhez. Gyimesekben a testvértelepülési látogatások alkalmával szerzett barátoknak, külföldi vendégeknek adnak írott tojást a helyi vendéglátók. A húsvéti időszakban betegellátásra szorulók is visznek írott tojást az orvosnak, *hála-ajándékként*. Ezen ajándékozási szokások vizsgálatát viszont egy újabb tanulmány céljául tűzöm ki.

Szakirodalom

BALÁZS Lajos
1994 *Az én első tisztességes napom*. Bukarest
1995 *Menj ki én lelkem a testből*. Csíkszereda
1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Csíkszereda
BALÁZS Márton
1902 „A háromszék vármegyei húsvéti írott tojásokról és népszokásokról." *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* 32–77.
BÁLINT Sándor
1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest
BARABÁS László (szerk.)
2002 *Húsvét szép reggelén. Marosszéki öntözőversek*. Marosvásárhely
BARTHA Elek
1982 Adalékok a görög katolikusok eucharisztikus szentelményeinek néprajzához. In: BALASSA Iván – UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen, 801–809.
BENKŐ Éva
1982 Az ajándékozás szokásai a Szuha völgyében. In: BALASSA Iván – UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen, 631—640.
BERZSÁN Miklós
1895 Néphit és népszokások a Karas menti románoknál, *Ethnographia* VI(4.), 423–429.
BOD Péter
1786 *Szent Heortokrates*. Pozsony

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

BODNĂRESCU, Leonida
1920 *Câteva datini de Paşti la Români*. Chişinău
BOSNYÁK Sándor
1977 A bukovinai magyarok hitvilága. *Folklór Archívum* 6.
1980 A moldvai magyarok hitvilága. *Folklór Archívum* 12.
K. CSILLÉRY Klára
1976 Szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. *Ethnographia* LXXXVIII(1.), 103–132.
CSOMA Gergely
1988 *Moldvai csángó magyarok*. H. n.
DOMOKOS Pál Péter
1974 Dies concussionis ovorum. *Ethnographia* LXXXV(3.), 384–389.
DÖMÖTÖR Tekla
1979 *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Budapest
ERDŰS SZÁSZKA Péter
1994 Emlékféli... (Levelek Szabófalváról). In: FORRAI Ibolya (szerk.): Csángók a XX. században. Élettörténetek. *Néprajzi Közlemények* XXXIII 41–85.
GAZDA Klára
2000 A magyar hintázási hagyományok összehasonlító perspektívából. *Erdélyi Múzeum* LXII 3–4. Kolozsvár, 193–236.
2001 A román halotti rítusok tárgyi kellékei és a lélek túlvilági útja. In: PÓCS Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről*. II. Budapest, 302–310.
GOROVEI, Artur
2001 *Ouăle de Paşti*. Bucureşti
GYÖRGYI Erzsébet
1974 „A tojáshímzés díszítménykincse. Díszítményrendszerezési és -értelmezési kísérlet.” *Néprajzi Éretsítő* LVI. 5–84.
KERTÉSZ József
1900 Mátkáló vasárnap. *Ethnographia* XI(4.), 422–423.
KÓS Károly
1972 Szerelem és halál a szilágysági népművészetben. In: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest, 209–238.
KUNT Ernő
1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest
LACZKÓ István
1994 Emlékek egy moldvai csángómagyar életéből. (Önéletírás) In: FORRAI Ibolya (szerk.): Csángók a XX. században. Élettörténetek. *Néprajzi Közlemények* XXXIII. 87–226.

LÉVAINÉ GÁBOR Judit
1963 Komatál. A barátságkötés és ennek változatai az énekes népszokások között. *Ethnographia* LXXIV(2.), 230–260.
LŐRINCZI Etelka
2001 *Fejezetek Árapatak népi életéből*. Kriza Könyvek, Kolozsvár
MAUSS, Marcel
2000 Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcsere formája és értelme az archaikus társadalmakban. In: *Szociológia és antropológia*. Budapest, 195–283.
MÓRA Ferenc
1932 Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben. *Ethnographia* XLVIII(2.), 54–68.
O. NAGY Gábor
1976 *Magyar szólások és közmondások*. Budapest
NYISZTOR Tinka
1994 Az írott tojás szerepe a pusztinai húsvéti szokásokban. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2., 167–170.
PÓCS Éva
1982 Kenyér és lepény – a régi nyersanyag és technológia szerepe a halottkultuszban. *Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 10. 184–199.
RĂDULESCU-CODIN, Constantin – MIHALACHE, D.
1909 *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credinţele şi unele tradiţii legate de ele*. Bucureşti
RÓHEIM Géza
1990 *Magyar néphit és népszokások*. Szeged
SERES András
1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Bukarest
SKAFAR, Bojana Rogelj
2002 *Szerelem a levegőben. Szerelmi ajándékok a hagyományos szlovén kultúrában*. Budapest
SZABÓ László
1963 „Húsvéti tojások a beregi Tiszaháton.” *Ethnographia* LXXIV(4.), 525–547.
SZÉKELY Ferenc
1999 *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Székelyudvarhely
SZENDREY Ákos
1937 A társadalmi érintkezés formái. *Ethnographia* XXIX(3.), 372–385.
TANKÓ Gyula
1994 *Gyimesi szokásvilág*. Székelyudvarhely

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

TÁTRAI Zsuzsa
1990 Jeles napok – ünnepi szokások In: DÖMÖTÖR Tekla (szerk.): *Népszokások*. *Magyar Néprajz* VII 102–264.
TZIGARA-SAMURCA[a], Alexandru
1909 *Arta în România. I. Studii Critice*. Bucureşti
VEREBÉLYI Kincső (szerk.)
1998 Néphit szövegek. *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIX.
VIRT István
2001 *Elszakasztottad a testemtől én lelkemet*. Kolozsvár
WISLOCKINÉ Dörfler Fanni
1895 Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. *Ethnographia* VI(2.), 205–213.
x x x
1984 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. TESz. Budapest

JÁNOS TÁRSASÁG